

ՀԱՅՈՑ ԱՐԵՎԵԼԻՑ ԿՈՂՄԵՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ՊԱՏԿԱՆԵԼՈՒԹՅԱՆ ԱՂԲԵԶԱՆԱԿԱՆ
ՆԵՆԳԱՓՈԽՄԱՆ ՇՈՒՐԶ

Գիտությունը քաղաքական նկատառումներով կամայական հորինվածքի վերածած աղբբեջանագիտությունը սկզբնաղբյուրների կեղծմամբ, սխալ մեկնաբանմամբ կամ անտեսմամբ պատմական իրականությունը գլխիվայր շրջելով տասնամյակներ շարունակ համառորեն ճգնում է «ապացուցել», որ Հայոց Արևելից կողմերը՝ Մեծ Հայքի Ուտիք և Արցախ աշխարհները, ինչպես նաև Սյունիքն ու Փայտակարանը եղել են իրականում Կուրի ձախափնյակում ընկած բուն Աղվանքի կազմում: Այդ հակագիտական թեզը հիմք ընդունելով, ի բնե հայկական այդ տարածքներում ստեղծված նյութական ու հոգևոր մշակույթը հայտարարվում է, աղվանական, իսկ այն ստեղծողները՝ աղվաններ¹: Այսպիսով, Հայոց Արևելից

¹ Ямшольский З. И., К изучению летописи Кавказской Албании, "Известия" АН Азерб.ССР, 1957, № 9, Алиев К., О населении древней Албании, ДАН Азерб. ССР, 1959, № 2, Бунятов З. М., Азербайджан в VII-IX вв., Баку, 1965, Гукасян В., Удинские слова в "Истории албан", "Известия" АН Азерб. ССР, 1968, № 1, նույնի՝ О Некоторых вопросах истории албанской письменности и литературы, "Известия" АН Азерб.ССР, 1968, №, Геюшев Р., О конфессионально-этнической принадлежности Гандзасарского монастыря, "Материальная культура Азербайджана", VII, Баку, 1973, նույնի՝ Христианство в Кавказской Албании, Баку, 1984, Мамедова Ф., "История албан" Моисея Каланкатуйского как источник по общественному строю раннесредневековой Албании, Баку, 1977, նույնի՝ Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э - VIII в. н.э.), Баку, 1986, նույնի՝ Кавказская Албания и албаны, Баку, 2005, Геюшев Р., Христианство в Кавказской Албании, Баку, 1984, Ахундов Д., Ахундов М., К вопросу о "спорных" моментах в истории и культуре Кавказской Албании, "Известия" АН Азерб. ССР, 1986, № 3, Алиев И., Карабах в древности, "Известия" АН Азерб. ССР, 1988, № 3, Мехтиев Рамиз, Горис 2010, Сезон театра и абсурда, <http://www.Trend.az> 29.10.2010 և ուրիշներ:

ստեղծված պատմամշակութային հարուստ ժառանգությունն ու այն ստեղծողները դուրս են մղվում Հայաստանից ու հայ իրականությունից և աղբբեջանականացվում, իսկ եկվոր թյուրք աղբբեջանցիները՝ տեղաբնիկացվում: Եվ քանզի աղբբեջանագիտությունը նույն «հաջողությամբ» պնդում է, որ աղբբեջանցիներն աղվանների օրինական ուղղակի հետնորդներն ու ժառանգորդներն են, ստացվում է, որ հայկական այդ տարածքներն աղբբեջանական են, իսկ դրանցում ստեղծված մշակույթն ու այն արարողները գտարյուն աղբբեջանցիներ: Ընդ որում, այս թեզը համառորեն զարգացնողները ոչ պատահաբար խուսափում են պատասխանել այն օրինաչափ, բայց իրենց համար խնդրահարույց հարցին, թե ինչու է ըստ իրենց աղվանական = աղբբեջանական մշակույթը ծաղկում ապրել միայն Կուրի աջափնյակում ընկած Ուտիքում, Արցախում ու Սյունիքում, բայց ոչ այդ գետի ձախափնյակում գտնվող բուն Աղվանքում: Քանի որ այդ նահանգները Մեծ Հայքի անբաժան մաս կազմելը, այսինքն ի բնե հայկական լինելը համաշխարհային հայագիտության կողմից ոչ միայն չի վիճարկվում, այլև արսիոմատիկ ճշմարտություն է համարվում, դրան կրկին անդրադառնալն ավելորդ համարելով դառնանք մեր բուն խնդրին:

Պնդել, որ աղբբեջանագիտության՝ հայոց գիտամշակութային հարուստ ժառանգության կողոպուտին միտված ոտնձգությունները հայագիտության համապատասխան արձագանքին չեն արժանացել, ճիշտ չի լինի: Դրանում իրենց ավանդն են ներդրել Մ. Աբեղյանը, Կ. Մելիք-Օհանջանյանը, Պ. Սևակը, Հ. Անասյանը, Գ. Սարգսյանը, Էմ. Պիվազյանը, Լ. Խաչիկյանը, Հ. Սիմոնյանը, Ա. Ղանալանյանը, Ա. Տեր-Ղևոնդյանը, Շ. Սմբատյանը, Պ. Մուրադյանը, Հ. Սվազյանը, Կ. Ղահրամանյանը, Ա. Հակոբյանը և, հատկապես, Բ. Ուլուքաբյանը, Աս. Մնացականյանն ու Բ. Հարությունյանը: Նրանց արժանին մատուցելով հանդերձ հարկ է նկատել, որ աղբբեջանական կողմի մշակութային կողոպուտին

հայագիտության հակազդեցությունը մի շարք օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ գործոններով պայմանավորված՝ շարունակական ու հետևողական բնույթ չի կրել: Արդյունքում, եթե հաշվի չառնենք Աս. Մնացականյանի արժեքավոր մենագրությունը² մեզանում խնդրո առարկա հիմնահարցը համապարփակ քննող աշխատություն չկա: Մինչդեռ, աղբյուրազանգիտությունը ջանասիրությամբ շարունակում է Հայոց Արևելից կողմերի գիտամշակութային ժառանգության ու այն ստեղծողների սեփականում-կողոպուտը:

Քանի որ գիտությանն առ այսօր երբևէ գոյություն չունեցած լինելու պատճառով աղվաններնով (գարգարեններով) գրված որևէ պատմագրական, գրական կամ այլ բնույթի մշակութային հուշարձան հայտնի չէ, աղբյուրազանգիտությունը Հայոց Արևելից կողմերում ծնված ու արարած կամ այնտեղից սերված և այլուր գործած գիտամշակութային խոշոր գործիչներին կոչում է աղվան «հայալեզու հեղինակներ», որոնց գործերն իբրև թե հայ հոգևորականներն արաբական իշխանությունների միջոցով ոչնչացրել են՝ դրանք նախօրոք թարգմանելով գրաբար³: Այս պնդումն այլ կերպ, քան սուտ, անհնար է որակել:

Պատմական իրականության ու գիտականության հետ անգամ հեռավոր աղերս չունեցող նման մտահայեցողական մոտեցմամբ առաջնորդվող պատմության աղբյուրազանգական կեղծարարների զոհ են դարձել Դավթակ Քերթոզը, Համամ Արևելցին (Բարեպաշտը), Մովսես Կաղանկատվացին (Դասխուրանցին), Հովհաննես Սարկավագը, Մխիթար Գոշը, Կիրակոս Գանձակեցին, Վարդան Արևելցին, Գրիգոր Ակներցին, Ստեփանոս Օրբելյանը և ուրիշներ: Բանը հասել է նրան, որ հիմք ընդունելով Սամվել Անե-

² Մնացականյան Ա. Շ., Աղվանից աշխարհի գրականության հարցերի շուրջը, Երևան, 1966, (նույնը լուսերեն, Երևան, 1969):

³ Տե՛ս, օրինակ, Буниятов З. М., նշվ. աշխ., էջ 97, Мамедова Фариды, Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н. э. - VIII в. н. э.), էջ 38, 39, 245:

ցու այն հաղորդումը, ըստ որի Հեթումյան տոհմի նախնի Օշին իշխանը սելջուկյան ճնշման տակ 1073 թ. Կիլիկիա է տեղափոխվել «ի ժառանգութենէ իւրմէ՝ որ կոչի մայրեաց ջուրք հանդեպ Գանձակա»⁴, «ուշ աղվաններ» են հայտարարվել նրա հետնորդներ Ներսես Լամբրոնացին, Սմբատ Սպարապետը և Հեթում պատմիչը⁵: Դրան բնավ չի խանգարել այն հայտնի իրողությունը, որ Գանձակ քաղաքն իր շրջակայքով մտել է ոչ թե բուն Աղվանքի, այլ՝ Ուտիք նահանգի Շակաշեն⁶ գավառի մեջ:

Հայոց գիտամշակութային ժառանգության սեփականման գործում մեծ ավանդ ներդրած է, ի հաշիվ հայ ժողովրդի, իր խոսքերով ասած «աղբեջանական ժողովրդի նախնիներից մեկը հանդիսացող» աղվանների աղքատիկ մշակույթն առատորեն հարստացրած երգվյալ հայատյաց ու արհեստավարժ պատմակեղծարար Ֆ. Մամեդովան ոչ ավել, ոչ պակաս պնդել է. «ամփոփելով աղվանական գրականության զարգացման (իմա՝ հայ գիտամշակութային ժառանգության կողոպուտի – Ա. Շ.) պատմությունը, հարկ է նշել, որ պատմական, պատմագրական ավանդույթների վերելքն ընկնում է նաև XII-XIII դդ. վրա: ... Դա մի ժամանակ էր, երբ հայկական գրականության մեջ որոշակի լճացում է նկատվում»⁷: Ֆ. Մամեդովայի մոգոնած այդ «լճացումն» իրողություն կլինեն, եթե աղբեջանագիտության թեթև ձեռքով «աղ-

⁴ Սամվել Անեցի և շարունակողներ, Ժամանակագրություն, աշխատասիրությամբ Կ. Մաթնոսյանի, Երևան, 2010, էջ 195:

⁵ Мамедова Фарида, Кавказская Албания и албани (III в. до н. э. - VIII в. н.э.), էջ 7, 69:

⁶ Երեմյան Ս., Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյցի», Երևան, 1963, էջ 109. Հարությունյան Բ., Հայոց Արևելից կողմերի վարչական բաժանումն ըստ «Աշխարհացոյցի», Շուշին հայոց քաղաքակրթության օրրան, Շուշիի ազատագրման 15-րդ տարեդարձին նշված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2007, էջ 32-33: Մովսես Կադանկատուացի, Պատմութիւն Աղուանից աշխարհի, քննական բնագիրը և ներածությունը Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1983, էջ 178-172:

⁷ Мамедова Фарида, Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э - VIII в.н.э.), էջ 32:

վանացված» այդ և նախորդ դարերի հայ գործիչներն աղվան, իսկ նրանց թողած հարուստ ստեղծագործական ժառանգությանն աղվանական լինելը: Այժմ տեսնենք, թե որքանով են աղվան վերը հիշատակված գործիչները:

Հարևան ժողովրդի գիտամշակութային ժառանգության կոդաֆուտի միջոցով սեփականը ստեղծելու առաջին քայլերն ադրբեջանագիտությունը կատարեց հենց իր սկզբնավորման շրջանում: Գրականագետ Մ. Ռաֆիլին 1940 թ. «Литературный Азербайджан» ամսագրում լույս ընծայած «Ադրբեջանական գրականության ակնարկներ» հոդվածում կարծիք հայտնեց, որ VII դ. երկրորդ կեսի հայ մշակութային խոշոր գործիչ Դավթակ Քերթոզը, որը Ջիվանշիր իշխանի սպանության ժամանակ լինելով Պարտավում այդ իրադարձության ազդեցության տակ գրել է «Ողբք ի մահ Ջուանշիրի» մեծարժեք բանաստեղծությունը, եղել է աղվան, այսինքն ադրբեջանցի բանաստեղծ: Ի պատասխան Մ. Աբեդյանը, որն այդ գրական հուշարձանը համարել է մեզ հասած աշխարհիկ բովանդակությամբ հայկական «հնագույն չափածո բանաստեղծություն»⁸, նուրբ սարկազմով նկատել է. «Խեղճ Դավթակ, ինչի գնացիր Պարտավ քաղաքն ու այնտեղ մի ողբ գրեցիր, առանց մտածելու, թե այդ քաղաքի հետագա իշխողները քեզ իրենցը պիտի համարեն... մեր Մեսրոպ Մաշտոց վարդապետին էլ... այդ գրականագետը (Մ. Ռաֆիլին – Ա. Շ.), երևի մոռացմամբ կամ տգիտությամբ չի համարել ադրբեջանական հեղինակ, չէ որ Մաշտոցը գրել ու գործել է նույն Պարտավի կողմերում և ավելի շատ, քան Դավթակը: ... Դավթակ Քերթոզը ապրել է VII դարում, եղել է ծագումով հայ, ինչպես ցույց է տալիս նրա անունը՝ Դավթակ, գրել է հայերեն լեզվով և պատահաբար եղել է Աղվանից իշխանի (Ջիվանշիրի – Ա. Շ.) մայրաքաղաքում, և Դավթակը նրա

⁸ Աբեդյան Մ., Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք առաջին (սկզբից մինչև X դար), Երևան, 1944, էջ 370:

մահվան առթիվ մի դամբանական ողբ է գրել հայերեն լեզվով և ոտանավոր է գրել»⁹։ Այն մեզ է հասել Մովսես Կաղանկատվացու (Դասխուրանցու) աշխատության միջոցով։ Հետագայում նա աղբրեջանագիտությունը շարունակեց Դավթակ Քերթողին աղվանացնելու, այսինքն՝ աղբրեջանականացնելու փորձերը, պնդելով, թե իբր նրա երկն աղվանական գրականության հուշարձան է և աղվաներենից է թարգմանվել գրաբար, իսկ բնագիրը ոչնչացվել։ Սակայն բանն այն է, որ այդ երկը երեսունվեց տնից բաղկացած ակրոստիքոս է, ըստ մեսրոպյան այբուբենի տառերի դասավորության։ Մինչդեռ, աղվանից այբուբենը բաղկացած է հիսուներկու տառերից և ունի այլ դասավորություն։ Այս պարզ իրողությունն իսպառ բացառում է Դավթակ Քերթողի երկի, աղվաներենից թարգմանված լինելն ու նրա հեղինակի աղվան լինելը։ Դավթակ Քերթողի անունն իսկ՝ Դավիթ, «-ակ» փոքրացուցիչ-փաղաքշական վերջածանցով, փաստում է նրա հայ լինելը։

Եվ, վերջապես, Դավթակ Քերթողի՝ իր ժողովրդի պատմության հերոսական էջերով հպարտացող մտավորական լինելու մասին է վկայում է Տիգրան Երվանդյանին նվիրված նրա տաղը, որից մի քանի տող մեզ է հասել Անանուն մեկնիչի միջոցով¹⁰։ Հետագայում Զ. Բունիաթովը նա, առանց որևէ փաստարկի, իր ավանդը ներդրեց Դավթակ Քերթողին սեփականելու գործում¹¹։

Հայոց Արևելից կողմերի ծնունդ գիտության և մշակույթի գիտամշակութային գործիչներին սեփականելու հաջորդ քայլն աղբրեջանագիտությունը կատարեց 1946 թ.¹², ինչին կանդրադառնանք ստորև։

⁹ Եղիշե Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, Մանուկ Աբեղյանի ֆոնդ, գործ № 185։

¹⁰ Адонц Н., Дионисий Фракийский и армянские толкователи, Петроград, 1915, էջ 129։

¹¹ Бунятов З. М., նշվ. աշխ., էջ 98։

¹² Киракос Гандзакeci, История, перевод с древнесармянского Т. Тер-Григоряна, Баку, 1946, անաջատրան, էջ 5-6։

Առանշահիկների հայ լինելու մասին Մովսես Կաղանկատվացու (Դասխուրանցու) հստակ վկայությունը՝ «զնախնական ազգն Հայկազնեանց՝ գեռանշահիկս»¹³, շրջանցելով, Ջ. Բունիաթովն աղվան, այսինքն ադրբեջանցի է համարել IX դ. պետական ու մշակութային խոշոր գործիչ, այդ տոհմին պատկանող Համամ Արևելցուն (Բարեպաշտին)¹⁴: Համամ Արևելցին նս սիրել է ակրոստիքոսային եղանակը, «ուստի նրա մոտ էլ են առկա հայոց այբուբենով հյուսված ուշագրավ նմուշներ: Եվ եթե Դավթակ Քերթոդի մոտ Ա-Ք-ի ձգտող շարքը լոկ ձևական է, ապա Համամ Արևելցու, մոտ տառերը բառային իմաստ ունեն և այդ պատճառով էլ, թե՛ ձևով և թե՛ բովանդակությամբ նրանք ձուլված են ընդհանուր խոսքին»¹⁵: Այդ հանգամանքը, ինչպես Դավթակ Քերթոդի դեպքում էր, իսպառ բացառում է նրա մատենագրական ժառանգության նախապես աղվաններենով գրված լինելը և ապա թարգմանաբար հայերեն դարձնելը: Հետևաբար նա հայ էր, որի գրական ժառանգությունը, ինչպես նկատել է Աս. Մնացականյանը, «ըստ ամենայնի համահայկական բնույթ ունի»¹⁶: Ի դեպ, Բ. Ուլուբաբյանը հենվելով որոշակի կոմպանների վրա, վիճարկել է Աղվանից իշխան Համամ Արևելցու (Բարեպաշտի) և Համամ Արևելցի մատենագրի նույն անձնավորությունը լինելու մասին հայագիտության մեջ շրջանառվող տեսակետը¹⁷ և պնդել, որ դրանք տարբեր մարդիկ են¹⁸: Սակայն տվյալ պարագայում կարևորը դա չէ, այլ այն,

¹³ Մովսես Կաղանկատվացի, էջ 172:

¹⁴ Бунятов З. М., նշվ. աշխ., էջ 189:

¹⁵ Մնացականյան Ա. Շ., նշվ. աշխ., էջ 195-196:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 204:

¹⁷ Կոստանեաց Կ., Համամ Արևելցի. Կաղարշապատ, 1896, Մնացականյան Ա. Շ., նշվ. աշխ., էջ 181-204:

¹⁸ Ուլուբաբյան Բ. Ա., Խաչենի իշխանությանը X-XVI դարերում, Երևան, 1975, էջ 77-81: Նույնի՝ Արևելից կողմանց էկեղեցին և մշակույթը, Երևան, 1998, էջ 292:

որ երկու դեպքում էլ գործ ունենք ոչ թե աղվան = ադրբեջանցի, այլ հայ պատմական ականավոր անձնավորությունների հետ:

Մովսես Կաղանկատվացուն (Դասխուրանցուն) ազգությամբ աղվան և աղվաներենով (գարգարերենով) գրած հեղինակ առաջինը հայտարարեց Ջ. Յամպոլսկին՝ 1957 թ.: Ըստ նրա, այդ հայ պատմիչի «Աղվանից աշխարհի պատմությունը» աղվանական գրականության հուշարձան է, որը հետագայում գարգարերենից թարգմանվել է գրաբար, իսկ բնագիրը հայերի կողմից ոչնչացվել¹⁹: Թե՛ Ջ. Յամպոլսկուն, և թե՛ նրա այս հիմնագուրկ պնդումն իբրև արքայադատիկ ճշմարտություն ներկայացնող հետևորդներին²⁰ բնավ չի մտափոխել այն իրողությանը, որ Մովսես Կաղանկատվացու (Դասխուրանցու) երկի միջոցով մեզ հասած Դավթակ Քերթողի «Ողբը», ինչպես արդեն տեսանք, հայոց լեզվի այբուբենով ակրոստիքոս է, ինչը բացառում է «Աղվանից աշխարհի պատմության» ոչ միայն աղվաներենից (գարգարերենից), այլև որևէ այլ լեզվից թարգմանված լինելը: Բացի այդ, Մովսես Կաղանկատվացին (Դասխուրանցին) օգտվել է գուտ հայկական աղբյուրներից²¹:

Հայ միջնադարյան գիտամշակութային ժառանգությանը փոքրիշատե ծանոթ ամեն ոք գիտի, որ այն ստեղծողներն ի մեծի մասի սովորության չունեին անդրադառնալ իրենց կենսագրության մանրամասներին կամ էլ ազգությունը մատնանշել: Դա բացատրվում է մասնավորապես նրանով, որ ազգության միջնա-

¹⁹ Ямпольский З. М., նշվ. աշխ., էջ 154:

²⁰ Бунятов З. М., նշվ. աշխ., էջ 97, Мамедова Фарид, Политическая история и историческая география Кавказской Албании, (III в. до н.э - VIII в.н.э.), էջ 38-39, 74, Геюшев Р., Христианство в Кавказской Албании, էջ 168: Ֆ. Սամեդովան Մովսես Կաղանկատվացուն աղվան էր դարձրել դեռ 1977 թ. իր «История албан» Моисея Каланкатуйского как источник по общественному строю раннесредневековой Албании կեղծիրաշատ աշխատության մեջ:

²¹ Տե՛ս Սվազյան Լ. Ս., Մովսես Կաղանկատվացու «Աղվանից աշխարհի պատմության» աղբյուրները, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1972, № 3, էջ 195-206:

դարյան ըմբռնման համաձայն դավանական պատկանելությունն ազգային պատկանելիության զգացմունքի նկատմամբ զերակալինելու հետևանքով վերջինիս մասին ուղղակի մատնանշումները հաճախադեպ չեն: Դրա վառ փաստումն է ազգության սահմանումը Գրիգոր Տաթևացու կողմից²²: Այս առումով Մովսես Կաղանկատվացին (Դասխուրանցին) բացառություն չէ, ուստի բավարարվել է սոսկ իր ծննդավայրը նշելով «գեղջն մեծի կողմանն Կաղանկատուաց, որ է ի նմին յՈւտի գավառի, յորմէ և ես»²³: Պատմիչի հենց այս ցուցումն է պատմության աղբրեջանական կեղծարարների համար «հիմք» ծառայել նրան աղվան, այսինքն աղբրեջանցի հռչակելու համար: Սակայն, իրականում, Մովսես Կաղանկատվացին (Դասխուրանցին) հայ է ոչ միայն ազգությամբ, այլև մայր հայրենիքի ու ժողովրդի հանդեպ տածած անհուն սիրով, ինչը կարմիր թելի նման անցնում է նրա աշխատության մեջ և մայրենի լեզվի ու պատմության խորագիտությամբ: Մովսեսին հայ գիտի նրան «Կաղանկատվացի» կոչած Կիրակոս Գանձակեցին, որի հայ մատենագրությանը քաջաձանոթությունը ոչ մի կասկած չի հարուցում: Թվարկելով իրեն նախորդած հայ պատմիչներին, նա վերջիններիս շարքում հիշատակում է նաև Մովսես Կաղանկատվացուն (Դասխուրանցուն): Նա պարզ ու հստակ գրում է «Իսկ հայոց ազգի պատմագիրք յոլովք ցուցին աշխատութիւն... Եւ Մովսես Կաղանկատվացի, պատմագիր Աղուանից»²⁴: Այս վկայությունից աներկբայելի հետևում է, որ Կիրակոս Գանձակեցին նրան գիտի իբրև հայ մատենագրության մեջ աշխարհագրորեն հայոց Աղվանք կոչված՝ Հայոց Արևելից կողմերի պատմությունը շարահարած հայ պատմիչ: Իսկ որ հայոց պատ-

²² Տե՛ս Գիրք հարցմանց, Կ. Պոլիս, 1789, էջ 552:

²³ Մովսես Կաղանկատվացի, էջ 137:

²⁴ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, աշխատասիրությամբ Կ. Ա. Մելիք-Օհանջանյանի, Երևան, 1961, էջ 6-7:

մագրության մեջ եզակի չէ պատմիչի կողմից մայրենի երկրամասի պատմությունը գրել, փաստ է: Նախքան Մովսես Կաղանկատվացին (Դասխուրանցին) իր ծննդավայր Տարոնի պատմությունը շարադրել էր Հովհան Մամիկոնյանը, այնպես որ հայ պատմագրության մեջ նախադեպը կար, իսկ հետագայում այդ ավանդույթը շարունակելով Թովմա Արծրունին գրեց Վասպուրականի, Ստեփանոս Օրբելյանը՝ Սյունիքի պատմությունը:

Հովհաննես Սարկավագին իր ազգությունից օտարելու և «սեփականելու» գործում աղբրեջանագիտության համար հիմք է ծառայել նրա ծննդավայրը «յաշխարհէն Գանձակա» լինելը²⁵: Այս վկայությունը հիմք ընդունելով, աղբրեջանական պատմակեղծարարության ոչ անհայտ ներկայացուցիչ Տ. Տեր-Գրիգորյանը նրան ոչ ավելի, ոչ պակաս դասել է, իր խոսքերով ասած «աղբրեջանական միջնադարյան մշակույթի փայլուն ծաղկման դարաշրջանի» պատմիչների ու մտածողների շարքը²⁶: Սակայն նրա հայ, իսկ նրա ստեղծած տոմարի հայկական լինելը պարզ ու հստակ մատնանշում է Կիրակոս Գանձակեցին: Անդրադառնալով այդ նշանավոր գործչի, որին նա բնութագրում է «մեծիմաստ վարդապետ», «մեծիմաստն զիտութեամբ քան զյուլվս և հանճարեղն յամենայն, մտահարուստն»²⁷ մակդիրներով, բեղուն գործունեությանը, նա նշում է. «Սա բազում ինչ աշխատասիրեաց ի գիրս՝ յիշատակ բարի թողեալ. սա զբազմաց փափագելին և ոչ ձեռնհաս, զհաստատ և զանշարժ տոմարն կարգեաց հայոց փոխանակ շարժականին և անհաստատնոյն. արար և միաբանութիւն ամենայն ազգաց տոմարի ընդ հայոց. վասն զի յոյժ իմաստուն էր այրն և աստուածային շնորհօք զարդարեալ, նորա բանքն ամենայն իմաստասիրա-

²⁵ Նույն տեղում, էջ 116:

²⁶ Киракос Гандзакци, անաշարան, էջ 5-6: Հմմտ. Мамедова Ф., Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э - VIII в.н.э.), էջ 32:

²⁷ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 84, 113:

կան ոճով, որպես գԳրիգորի Աստուածաբանին, և ոչ գեղջուկ: Սա գրեաց ճառս ներբողականս ի մեծագոր արքայն Հայոց Տրդատ, և ի սուրբ հայրապետն Ներսէս, և ի սքանչելին Սահակ ի Մեսրոպ. արար և շարական Ղևոնդանցն քաղցր եղանակաւ և յարմար բանիւ, որոյ սկիզբն է այս. «Պայծառացան այսօր սուրբ եկեղեցիք»: Գրեաց նոցուն և ճառս ներբողականս...»²⁸:

Այս տողերը կարդալուց հետո հարց է ծագում. եթէ Հովհաննէս Սարկավագն իրոր աղվան, այսինքն աղրբեջանցի էր, ապա ինչու հայերի ու ոչ թէ աղվանների համար էր անշարժ տոմար ստեղծում, ու հայոց մեծերի մասին ներբողական ճառեր գրում, իսկ Կիրակոս Գանձակեցին էլ իր ազգի հեղինակություններին թողած ուրիշինին է պաշտելու աստիճան գովերգում: Այդ հարցի պատասխանը տալիս է ինքը՝ Կիրակոս Գանձակեցին: Շարունակելով Հովհաննէս Սարկավագի մասին իր պատումը, նա հավելում է. «Եւ կարի յոյժ սիրէր զսա (Հովհաննէս Սարկավագին – Ա. Շ.) թագաւորն Վրաց Դաւիթ (Դավիթ IV Շինարար – Ա. Շ.), հայրն Դեմետրեայ, պապն Դաւթի և Գեորգեայ, այնքան, զի մինչ լսէր զգալուստ նորա, յոտն առնէր և ելանէր ընդ առաջ նորա, և խոնարհեցուցեալ զգլուխն՝ խնդրէր ի նմանէ օրհնութիւն...: Եւ ի պատճառս, սորա սիրէր թագաւորն զազգս Հայոց»²⁹: Ինչպէս տեսնում ենք, Կիրակոս Գանձակեցին աներկմիտ փաստում է Հովհաննէս Սարկավագի հայ լինելը, հընթացս «զազգս Հայոց» բառերով փաստելով նաև իր հայազգիտությունը, ինչին կանդրադառնանք քիչ անց:

Ձ. Բունիաթովը, որն աղրբեջանական պատմաշինարարությունը հասցրեց որակական նոր աստիճանի, գրել է. «Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը», Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմությունը», ինչպէս և Առանի պատմության շատ այլ միջնադար-

²⁸ Նույն տեղում, էջ 113:

²⁹ Նույն տեղում, էջ 114:

յան սկզբնաղբյուրներ նշանակալիորեն հարկ է համարել աղվանական գրականության հուշարձաններ՝ գրված գրաբարով: Եվ միայն Աղբբեջանում Առանի (Աղվանքի) քրիստոնեական շրջանի պատմության հետազոտողների բացակայությունն է հնարավորություն տվել այդ գրականությանը համարելու հայկական, չնայած դրա համար լեզվից զատ այլ հիմքեր չկան»³⁰: Դժվար չէ հասկանալ, որ ի թիվս այլոց ասելով, նա ի նկատի ունի նաև Դավիթ Ալավիա որդուն և Գրիգոր Թորակերի որդուն, «հիմք» ունենալով համաձայն Կիրակոս Գանձակեցու Հովհաննես Սարկավագի նման նաև նրանց «յաշխարհէն Գանձակայ» լինելը³¹: Սակայն, ինչպես Հովհաննես Սարկավագի օրինակով արդեն տեսանք, միմյանց ժամանակակից գիտամշակութային այդ գործիչների «յաշխարհէն Գանձակայ» լինելը մատնանշում է նրանց ոչ թե աղվան (աղբբեջանցի), այլ՝ հայ լինելը:

Սկսած 1946 թ., երբ Տ. Տեր-Գրիգորյանը Մխիթար Գոշին աղբբեջանական միջնադարյան մշակույթի ներկայացուցիչ «դարձրեց»³², աղբբեջանագիտությունը Գանձակում ծնված Մխիթար Գոշին ու նրա դժվար գերագնահատելի ստեղծագործական ժառանգությունը խլելու համառ փորձերը շարունակում է: Ընդ որում, եթե Ջ. Բունիաթովն ի տարբերություն իր նախորդի այդ հարցում «նշանակալիորեն», բառով վերապահում է կատարել, ապա նրա հետևորդ Ֆ. Մամեդովան շատ կտրուկ է արտահայտվել: Նա Մխիթար Գոշին համարել է «աղվանական մշակույթի ականավոր գործիչ», որի աշխատությունները պատկանում են աղվանական տե-

³⁰ Бунятов З. М., նշվ. աշխ., էջ 99:

³¹ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 115-116:

³² Киракос Гандзакци, անաղագր., էջ 5-6:

դական պատմագրության հուշարձանների թվին³³: Վերջերս էլ Մխիթար Գոշին աղվան հոչակեց Ռ. Մեհթիսը³⁴:

Ինչպես նշված, այնպես էլ Մխիթար Գոշին «սեփականած» այլ աղբյուրագետների, բնավ չի մտախոհել, որ նա ասես կանխազգալով իր ազգային պատկանելիության շուրջ դարեր անց կատարվելիք աճապարարությունները, իր աշխատություններում տարբեր առիթներով քանիցս շեշտել է, որ հայ է: Այսպես, օրինակ, դիմելով ընթերցողին, նա իր «Դատաստանագրքում» գրել է. «Ապա եթե ընտանի ազգիս բարոյիւք սխալանցն լինիք պարսաւիչ եւ ոչ ուղղիչ, գիտելով գործ Հայկազնեայցս զայդոսիկ, միանգամայն զչափ անձին, անմեղադիր ձեզ յայդոսիք լինիմք»³⁵: Դրանով մեծ մտածողն ու հայասեր մտավորականը ոչ միայն շեշտել է իր հայ լինելը, այլև ի ցույց դրել մայր ժողովրդի բժախնդիր բնավորությանը քաջատեղյակությունը: Նույն այդ «Դատաստանագրքի» աշխարհիկ կանոնների առաջին հոդվածում նա Հիսուս Քրիստոսի հետ նամակագրական կապ ունեցած հայոց լեզենդար թագավոր Աբգարին հիշատակելիս գրում է. «Զի այդպէս մերն արքայ Աբգարիոս կարգեաց զտունն թագաւորութեան Պարսից»³⁶: Որ «մեր արքայ Աբգարիոս»-ը հայոց թագավոր էր, Մխիթար Գոշն իր այլ գործերում ևս երկիցս փաստում է³⁷: Իր հայ լինելը հայրենասեր մտավորականը քանիցս շեշտում է նաև վրացիներին ուղղված հայտնի նամակում՝ «Թուղթ առ վրացիսն՝ յաղագս ուղղափառութեան Հաւատոյ», որը մայր ժողովրդի ազգային շահերի ու դավանանքի պաշտպանության վառ օրինակ է: Այս նամակում դիմելով վրաց կաթողիկոսին, նա գրում է. «Իսկ ամբաստանելն,

³³ Мамедова Фарида, Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э - VIII в.н.э.), էջ 21:

³⁴ Мехтиев Рамиз, Горис 2010, Сезон театра и абсурда, <http://www.Trend.az>.29.10, 2010.

³⁵ Մատենագիրք Հայոց., հ. ԺԹ., Երևան, 2014, էջ 133:

³⁶ Նույն տեղում, էջ 141, 537:

³⁷ Նույն տեղում, հ. Ի., Երևան, 2014, էջ 493, 662:

թե զպատկերս սրբոյն ոչ ընդունին Հայք, եւ կարի առաւել ընդունիմք, զի առաջին պարգեւ ի Քրիստոսէ իւրն տուաւ պատկեր Հայոց թագաւորի Աբգարու»³⁸: Մխիթար Գոշի ազգային պատկանելիության վկայություններից է նաև նույն նամակում Գրիգոր Լուսավորչին «Մեր Լուսավորիչն Գրիգորիոս»³⁹ անվանելը: Մխիթար Գոշի հայությունը փաստում են նրա նաև հետևյալ խոսքերը. «Չայտոսիկ լուեալ մերն Իսահակ հայրապետ այնպէս հաստատեաց ասել խաչեցար, թէպէտ ի Լուսաւորչէն կարգեալ էր: Եւ յետոյ հարքն մեր վասն Նեստորի աղանդին ժողովեալ ի Դուին եւ ի Մանագկերտ եւ եղին սահման»⁴⁰: Իր հայ լինելը Մխիթար Գոշն աներկմիտ փաստել է նաև հայոց եկեղեցու արարողակարգում փոփոխություններ կատարելու նպատակով Ջաքարե ամիրսպասալարի կողմից Անիում հրավիրված ժողովի մասնակիցներին դիմելիս. «Դուք հոգայք վասն ազգիս, զի մի այդպիսի սովորութեամբ խառնիսցեն ընդ վիրս, և ես հոգամ վասն զօրավարիս (Ջաքարե ամիրսպասալարի – Ա. Շ.), զի մի լիցի սա վրացի, իբրև զեղբայր իւր (նկատի ունի Իվանե աթաբեկին – Ա. Շ.), որում սպասեն վիրք»⁴¹: Նման օրինակները շարունակելի են, սակայն դա կլինի ավելորդ, քանի որ բերվածներն իսկ առավել քան համոզիչ փաստում են Մխիթար Գոշի հայազգիությունն ու նրա թողած ժառանգության հայկական մշակույթի անկապտելի մաս կազմելը:

Տ. Տեր-Գրիգորյանն առաջինն էր, որ Կիրակոս Գանձակեցուն ադրբեջանական պատմիչ հայտարարեց, գրելով հետևյալը. «Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմությունն» էլ ավելի մեծ արժեք է ձեռք բերում և այն պատճառով, որ այդ դարաշրջանի ադրբեջանական մյուս տարեգիրների ու պատմիչների ստեղծագործութ-

³⁸ Նույն տեղում, էջ 493:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 483:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 497:

⁴¹ Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 177:

յունները մեզ չեն հասել և այդ իսկ պատճառով Կիրակոսի ստեղծագործությունն այդ տեսակետից եզակի է: Պատմիչ Կիրակոսը հանդիսանում է ադրբեջանական նշանավոր Գյանջա (Գանձակ – Ա. Շ.) քաղաքի ծնունդ...: Կիրակոս Գանձակեցին իր հարազատ քաղաքի մեծ նվիրյալն էր»⁴²: Եթե այս խոսքերը պատկանեին Կիրակոս Գանձակեցու աշխատությանն անձանոթ որևէ մեկի, ապա նրա ազգային պատկանելիության և Գանձակ քաղաքի ծնունդ լինելու մասին վերոբերյալ մտքերը կարելի կլիներ տգիտության արգասիք համարել: Սակայն, երբ դրանք պատկանում են Կիրակոս Գանձակեցու Հայոց պատմության ոուսերեն թարգմանություններից մեկի հեղինակին, ապա, հակառակ է, որ տվյալ պարագայում գործ ունենք տարրական կեղծարարության հետ: Ջ. Բունիաթովը որը, ինչպես արդեն տեսանք, Կիրակոս Գանձակեցու երկը «նշանակալից չափով... աղվանական գրականության հուշարձան» է համարել, պնդել է, թե իբր նա ոչ ավել, ոչ պակաս ապրել է Գանձակում⁴³: Ֆ. Մամեդովան Կիրակոս Գանձակեցուն առանց որևէ վերապահման է ներկայացրել իբրև «աղվանական գրականության ներկայացուցիչ և Մխիթար Գոշի նման Գանձակի ծնունդ»⁴⁴: Վերջերս էլ Կիրակոս Գանձակեցուն աղվանական պատմիչ հայտարարեց Ռ. Մեհթիևը⁴⁵:

Սակայն բանն այն է, որ Կիրակոս Գանձակեցին Մխիթար Գոշի նման բազմիցս արձանագրել է, որ հայ է: Եվ դա այն դեպքում, երբ դրա կարիքը բնավ չի զգացվել, քանզի նրա անցած ուղին ու ստեղծագործական հարուստ ժառանգությունը ներծծված են իրեն ծնած ժողովրդի, մայր հայրենիքի ու դավա-

⁴² Киракос Гандзакети, *աղաջարան*, էջ 5-6, էջ 120:

⁴³ Буниятов З. М., *նշվ. աշխ.*, էջ 94, 100:

⁴⁴ Мамедова Фарид, *Политическая история и историческая география Кавказской Албании (III в. до н.э - VIII в.н.э.)*, էջ 31, 245:

⁴⁵ Мехтиев Рамиз, *Горис 2010, Сезон театра и абсурда*, [http:// www. Trend.az](http://www.Trend.az).29.10, 2010:

նանքի նկատմամբ մեծ սիրով: Կիրակոս Գանձակեցու ազգային պատկանելիության հարցում ադրբեջանագիտության կեղծարարությունները ջրի երես հանելու համար բավական է վկայակոչել նրա թեկուզ զխավոր աշխատության՝ «Հայոց պատմության» առաջաբանը: Դրանում Կիրակոս Գանձակեցին շարունակ օգտագործում է «Հայոց աշխարհիս», «աշխարհիս Հայոց», «հայոց ազգիս», «ազգիս Հայոց» արտահայտությունները⁴⁶: Պատմիչն այդ արտահայտություններն օգտագործում է մինչև վերջ և անգամ իր զլուխգործոցի մի զլուխը վերնագրել է. «Վասն աւերածոյ աշխարհիս Հայոց և վրաց ի նոյն (մոնղոլական – Ա. Շ.) գորաց»⁴⁷:

Նկարագրելով իր «Հայոց պատմությունը» սկսելու ժամանակ՝ 1247 թ., Հայաստանին ու հայ ժողովրդին մոնղոլական նվաճման ու դաժան տիրապետության հետևանքով բաժին հասած արհավիրքներն ու դժնդակ կացությանը, Կիրակոս Գանձակեցին նախ նկատել է «զի՝ զոր գուշակեաց այրն աստուծոյ սուրբն Ներսէս վասն ազգին նետողաց և աւերման աշխարհիս Հայոց, յայժմ կատարեցաւ յազգէ, որ թաթարն կոչի»⁴⁸: Ապա հայրենասեր պատմիչը խոր մորմոքով նշել է. «Բայց իւրաքանչիւր ոք յառաջինն աշխատասիրացն եզիտ տեղի ինչ բուռն հարկանելոյ, կամ թագաւոր երևելի և կամ նահապետութիւնք ազգաց յայտնի: Իսկ մեր յայսմ յամենայնէ թափուր եղեալ. զի թագաւորութիւնն վաղ ուրեմն բարձեալ՝ Արշակունին և Բագրատունին, և իշխանք ոչ ուրեք երևեալ Հայկազնի, բայց թէ ուրեք ուրեք դօղեայք և թաքուցեայք յօտար աշխարհի»⁴⁹: Միթե աղվան հեղինակն իրեն հայ կհամարեր, իսկ Հայոց աշխարհն իր հայրենիքը, ցավ հայտնելով հայ Արշակունյաց ու Բագրատունյաց թագավորությունների անկ-

⁴⁶ Կիրակոս Գանձակեց, էջ 6, 7, 9:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 237:

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 9:

⁴⁹ Նույն տեղում:

ման, հայ ժողովրդի ողբալի վիճակի և հայկազուն իշխանների օտար աշխարհում թաքնվելու համար: Բնավ պատահական չէ, որ Կիրակոս Գանձակեցուց առաջ նույն կերպ սելջուկյան տիրապետության շրջանում Հայաստանում տիրող ծանր իրավիճակը պատկերել է Մխիթար Գոշը: Նա գրել է. «Ի ժամանակս բռնակալութեան Ղեմացուց (թուրք-սելջուկների – Ա. Շ.), յորում վաղ ուրեմն բարձեալ էր թագաւորութիւնն Հայոց ի սպարսպութ, և անտերունջք շրջէին մնացորդք իշխանաց»⁵⁰:

Ինչպես տեսանք, աղբբեջանագիտությունը պնդում է, որ Կիրակոս Գանձակեցին ծնվել ու ապրել է Գանձակում և եղել նրա մեծ նվիրյալը: Այս դեպքում ևս գործ ունենք պարզունակ կեղծարարության հետ, ինչն ապացուցվում է պատմիչի իսկ հաղորդումներով: Նախ, նա իրեն երբեք Գանձակեցի չի կոչել, այլ հիշատակել է միայն անունը՝ Կիրակոս, առանց Գանձակեցի մականվան: Այդ մականունը Կիրակոս Գանձակեցուն տվել է նրա գլխավոր երկասիրության առաջին հրատարակիչ Ռսկան Տեր Գևորգյան-Հովհաննիսյանը⁵¹, որից հետո այն քաղաքացիություն է ստացել: Նա գրում է, որ ինքը ոչ թե Գանձակակ քաղաքից է, այլ Հովհաննես Սարկավագի, Դավիթ Ալավկա որդու և Գրիգոր Թոքակերի որդու նման «յաշխարհէն Գանձակայ»⁵²: Նա ոչ միայն Գանձակում չի ապրել, այլև իր «Հայոց պատմության» մեջ որևէ սւեղ չի հիշատակել, որ երբևէ գոնե մեկ անգամ եղել է այդ քաղաքում: Ավելին, նա ոչ միայն Գանձակի նվիրյալը չի եղել, այլև իր երկում և ոչ մի քաղաքի ու նրա բնակիչների մասին այնպիսի արգահատանքով չի խոսում, ինչպես Գանձակի ու նրա քաղաքացիների: Ահա թե ինչ է գրում նա. «պարսիկք ունէին զքաղաքն (Գանձակ –

⁵⁰ Հայոց նոր վկաները (115-1843), աշխատասիրութեամբ Հ. Մանանդյանի և Հ. Աճառեանի, Վաղարշապատ, 1903, էջ 23:

⁵¹ Պատմութիւն Հայոց սրարեալ Կիրակոս վարդապետի Գանձակեցոյ ի լոյս ընծայեաց Ռսկան Տեր Գևորգեան Յովհաննիսեանց Երևանեցի, Մոսկուա, 1858:

⁵² Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 116:

Ա. Շ.) արք ծարաւիք արեան քրիստոնէից... և վասն այսր պատ-
ճառի թշնամի էին ամենայն քրիստոնէից»⁵³: Գանձակի մասին մի
այլ տեղ նա գրում է. «Այս քաղաքս բազմամբոյս լցեալ պարսկօք,
այլ սակաւ և քրիստոնէիք. յոյժ թշնամի էր սա Քրիստոսի և
երկրպագուաց նորա, անարգիչ և հայիոյիչ խաչի և եկեղեցւոյ, այ-
պանիչ և նախատիչ քահանայից և պաշտօնէից: Վասն որոյ իբրև
լցաւ չափ մեղաց նոցա, էլ աղաղակ չարութեան նոցա առ տէր.
երևեցան յառաջագոյն նշանէ աւերման նորա, որպէս ի վերայ
երուսաղէմը յառաջ քան զաւեր նորա»⁵⁴:

Աղբբեջանագիտութիւնն ի դեմս Տ. Տեր-Գրիգորյանի ու Ֆ.
Մամեդովայի աղվան է «դարձրել» նաև Հայոց Արևելից կողմերի
մէկ այլ նշանավոր գործչի՝ Վարդան Արևելցուն⁵⁵: Ընդ որում, Ֆ.
Մամեդովան իր կողոպուտն արդարացնելու համար նրան տվել է
Աղվանցի մականունը, որով նա երբեք չի կոչվել: Չնայած, ի տար-
բերություն իր մտերիմ ընկեր Կիրակոս Գանձակեցու Վարդան
Արևելցու գրավոր խոսքին բնորոշ է կարճատևությունն ու ավե-
լորդաբանությունից խուսափելը, նա ևս չի վարանել՝ մատնանշե-
լու իր ազգությունը: Մասնավորապէս, անդրադառնալով Բյուզան-
դիայի կողմից Անիի Բագրատունյաց թագավորության վերացման
հետ կապված անցքերին, նա նշում է, որ «Վասն որոյ անյոյս եղեալ
Գագկայ (Գագիկ II–Ա. Շ.) առնու փոխան զԿալօնպաղատն և զՊի-
գու» և նկատի ունենալով բյուզանդացիներին, շարունակում, որ
Գագիկ II-ը «կայր պանդխտութեամբ ի մէջ ասեցողացն ազգիս»⁵⁶:
Անդրադառնալով 1266 թ. Եգիպտոսի մամլութեան սուլթան Ռու-
բան աղ Դին Բեյբարս I-ի կողմից Կիլիկիա կատարած ավերիչ ար-

⁵³ Նույն տեղում, էջ 179:

⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 235:

⁵⁵ Киракос Гандзакецц, անաջաբան, էջ 6, Мамедова Ф., Кавказская Албания и ал-
баны, էջ 7:

⁵⁶ Հաւաքումն Պատմութեան Վարդանաց վարդապետի լուսաբանեալ, Վենետիկ,
1862, էջ 99:

շավանքին, նա կսկիծով գրում է. «բացառ մեզ աման դառն բացախուն, և մրուր բարկութեանն Աստծոյ հայկազարմ ազգիս»⁵⁷: Պատմելով վրաց Դավիթ IV Շինարարի մասին, Վարդան Արևելցին, նշում է, որ նա «բազում անգամ դնէր զգլուխ իւր ի ներքոյ ձեռաց մերոցն՝ խնդրելով օրհնութիւն»⁵⁸: Ղ. Ալիշանը նկատել է որ նա ակնարկել է Հովհաննէս Սարկավազի ձեռքին վրաց թագավորի խոնարհվելը⁵⁹: Սակայն «մերոց» բառը թույլ է տալիս պնդելու, որ Վարդան Արևելցին նկատի է ունեցել նաև այլոց: Այսպիսով, պատմիչը փաստել է ոչ միայն իր, այլև Հովհաննէս Սարկավազի հայ լինելը: Վարդան Արևելցու գլխավոր աշխատությունում նրա հայությունը փաստող մի քանի այլ վկայություններ ևս կան, սակայն բերվածներն էլ առավել քան բավարար են Ֆ. Մամեդովայի նաև այս մշակութային կողոպուտը հերքելու համար:

Վանական վարդապետի աշակերտներ Կիրակոս Գանձակեցուն ու Վարդան Արևելցուն աղվանացնելով չբավարարվելով, Ֆ. Մամեդովան նույն կերպ է վարվել նաև նրանց սննդակից Գրիգոր Ակներցու հետ⁶⁰: Բանն այն է, որ վերջինիս մասին կենսագրական տվյալները խիստ սուղ են և անգամ հայտնի չէ, թե նա որտեղ է ծնվել՝ Արցախում, թե Կիլիկիայում: Դրանով պայմանավորված Գրիգոր Ակներցու ծննդավայրի հարցը հայագիտության մեջ առկախ է մնացել, ինչը Ֆ. Մամեդովային բնավ չի խանգարել նրան Արցախում ծնված համարելով անվարան աղվան հայտարարել:

Չնայած Գրիգոր Ակներցին ևս իր կենսագրականին խիստ սակավ է անդրադարձել, խոր ցավով է գրել Կիլիկիայի հայկական թագավորությանն ու Հայաստանին համապատասխանաբար Եգիպտոսի մամլության սուլթանության և մոնղոլների պատ-

⁵⁷ Նույն տեղում, էջ 162:

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 120:

⁵⁹ Նույն տեղում, էջ 120, ծան. 1:

⁶⁰ Мамедова Ф., Кавказская Албания и албаны, էջ 7:

ճառած արհավիրքների մասին, հրնթացս քանիցս ուղղակի կամ անուղղակի ակնարկելով իր հայությունը և Հայաստանն իր հայրենիքը լինելը: Նա այդպես է վարվել ոչ միայն իր հիմնական «Պատմութիւն թաթարաց» («Վասն ազգին նետողաց») երկում, այլև Միքայել Ասորու հայերեն թարգմանության իր ընդօրինակության վերջում թողած հիշատակարանում: Այսպես, անդրադառնալով հայոց կաթողիկոս Կոստանդին Ա Բարձրաբերդցու մահվան և նրա հաջորդ Հակոբ Ա Կլայեցու աթոռակալելու հետ կապված անցքերին, նա գրել է. «Իսկ ի պակասելն մահուամբ մեծ հայրապետին Հայոց, զմի ամ առանց հայրապետի եկեաց աշխարհս Հայոց...: Եւ ապա հարկեալ թագաւորն (Հեթում Ա-ն-Ա. Շ.) յիշխանացն եւ ի վարդապետացն եւ յեպիսկոպոսացն, ասացին անպատեհ լինել գերկիրս Հայոց առանց հաւտապետի եւ կաթողիկոսի»⁶¹: Պատմելով Լևոն Բ-ի թագադրման մասին Գրիգոր Ակներցին նշել է. «Եւ եղեւ ցնծութիւն եւ ուրախութիւն մեծ ամենայն աշխարհիս Հայոց»⁶²: Հեթում Ա-ի որդիներ Լևոնին ու Թորոսին հիշատակելիս մաղթում է, որ նրանց «հովանի լիցի ամենակալ բազուկն հայրենի, ածելով ի զսի հայրենի արքայութեանն եզերութ Հայաստանեայցս»⁶³: Խոր մորմոքով նկարագրելով մոնղոլների կողմից հայ ժողովրդին պատճառված պատուհասները, նա հույս է հայտնել, որ Հիսուս Քրիստոսը հաստատուն կպահի «զաթոռս հայրապետական եւ արքունական հայադաւան ազգիս ուղղափառութեան»⁶⁴: Ի դեպ, նա փաստել է նաև Վարդան Արևելցու ու Կիրակոս Գանձակեցու հայազգիությունը, գրելով հետևյա-

⁶¹ Գրիգոր վրդ. Ակներցի, Պատմութիւն թաթարաց, Երուսաղէմ, 1974, էջ 61:

⁶² Նույն տեղում, էջ 65:

⁶³ Գրիգոր Ակներցի, Պատմութիւն վասն ազգին նետողաց, Երևան, 2011, էջ 120:

⁶⁴ Նույն տեղում, էջ 134:

լը. «Ի թուականին Հայոց Չ և Ի փոխեցան ի Քրիստոս փառաւոր վարդապետքն Հայոց Վարդան և Կիրակոս»⁶⁵:

Ֆ. Մամեդովայի կողմից «աղվանացված» Ստեփանոս Օրբելյանն ի տարբերություն նրա հրաշալի գիտեր, թե ինքն ինչ ազգության է պատկանում: Նա փաստել է, որ «ի մօրէ ծնեայ Սիսական և ի հօրէ՝ Օրբէլեան, որ Տարսայիճ կոչի»⁶⁶: Նախքան այդ անդրադառնալով հոր գործունեությանը հետևյալն է գրել. «ունէր Տարսայիճն գաթաբեկութիւն աշխարհիս Հայոց և բազում դիւրութիւն և ողորմութիւն առնէր նեղեալ ազգիս Հայոց»⁶⁷: Պատմիչը չի զլացել հայտնել նաև անգավակ լինելու պատճառով իրեն ուղեգրած հորեղբոր՝ Սմբատի, ազգությունն ու հավաստը: Ըստ Ստեփանոս Օրբելյանի, ի պատասխան մեծ խան Մանգուի «Եթէ զինչ ազգես» հարցի, նա ասել է. «հաւատով քրիստոնեայ եմ և ազգաւ հայ»⁶⁸: Ստեփանոս Օրբելյանի երկում նրա ազգությունը ցուցող օրինակները միայն սրանով չեն սահմանափակվում, սակայն բերվածներն էլ բավական են բացահայտելու Ֆ. Մամեդովայի հերթական կեղծիրը: Ինչ վերաբերվում է Ներսես Լամբրոնացու, Սմբատ Սպարապետի և Հեթում պատմիչի աղվան լինելու մասին Ֆ. Մամեդովայի բարբաջանքին, ապա նրանց հարցում ևս պատկերը նույնն է:

Այսպիսով, աղբբեջանագիտության կողմից երկար տասնամյակներ ի վեր իբրև աղվան, այսինքն աղբբեջանցի ներկայացվող վերը նշված բոլոր գործիչներն էլ հայ են, իսկ նրանց թողած ստեղծագործական ժառանգությունը հայոց բազմադարյան հարուստ ու բարձրարվեստ մշակույթի անկապտելի մասն է: Եթե պետպատվերով գործող աղբբեջանագետներին թվում է, թե հար-

⁶⁵ Գրիգոր Ակնեցի, էջ 65:

⁶⁶ Պատմութիւն նահանգին Սիսական արարեալ Ստեփաննոսի Օրբէլեան այբեսլիսկոպոսի Սիւնեաց, Թիֆլիս, 1910, էջ 477-478:

⁶⁷ Նույն տեղում, էջ 426:

⁶⁸ Նույն տեղում, էջ 408:

նան ժողովրդի մշակույթը յուրացնելով ադրբեջանականը հարստանալու է՝ նպաստելով նորաթուխ ադրբեջանական ազգի ինքնահաստատմանը, ապա նրանք խորապես սխալվում են:

ARTASHES SHAHNAZARYAN

ABOUT PERVERSIONS OF NATIONAL BELONGING OF
SCIENTIFIC-CULTURAL FIGURES OF EASTERN REGIONS OF
ARMENIA

SUMMARY

During decades because of political considerations Azerbaijani falsifiers continue to pervert the historical reality of dozens of years by faking, wrongly interpreting or ignoring the primary sources. Great Armenia's provinces - Utik, Artsakh, as well as Syunik and Paytakaran which lie on the right bank of the river Kura, are declared as «Azerbaijani» territories by them. Then following this antiscientific concept, scientific-cultural figures who lived and worked there, are declared ostensibly as «Aluvian - Azeries». The same approach is shown towards the Armenian scientific-cultural figures who came from Eastern regions of Armenia but lived in other parts of Armenia and Cilicia.

As a result several generations of Azerbaijani falsifiers announced Armenian scientific – cultural figures Davtak Kertogh, Hamam Areveltsi, Movses Kaghankatavtsi, Hovhannes Sarkavag, Mkhitar Gosh, Kirakos Gandzaketsi, Vardan Areveltsi, Grigor Aknetsi, Stepanos Orbelyan and many others to be Azeries. But, historical primary sources, i.e. evidences of the above mentioned scientific – cultural figures and those authors who knew them, show that they are all Armenians and their rich and valuable creative heritage is Armenian too.

ОБ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ФАЛЬСИФИКАЦИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ НАУЧНО-
КУЛЬТУРНЫХ ДЕЯТЕЛЕЙ ВОСТОЧНЫХ КРАЕВ АРМЕНИИ

РЕЗЮМЕ

На протяжении десятилетий азербайджанские фальсификаторы, исходя из политических соображений, продолжают, посредством искажения материалов первоисточников, их неверно интерпретировать, игнорировать и фальсифицировать историческую действительность. Области Утик и Арцах, расположенные на правом берегу Куры, равно как и Сюник и Пайтакаран, а именно - Восточные края Армении объявляются якобы, «алуанкскими», то есть «азербайджанскими» территориями. Исходя из данной антинаучной концепции, армянские научно-культурные деятели, жившие на этих территориях, также объявляются якобы «алуанками-азербайджанцами». Такой же позиции они придерживаются в отношении армянских научно-культурных деятелей, которые были родом из Восточных краев Армении, но жили в иных областях Армении и в Киликии.

В результате несколькими поколениями азербайджанских фальсификаторов «алуанками-азербайджанцами» были объявлены армянские научно-культурные деятели Давтак Кертюх (Давтак-поэт), Амам Аревелци, Мовсес Каланкатуаци, Ованнес Саркаваг, Мхитар Гош, Киракос Гандзакечи, Вардан Аревелци, Григор Акнерци, Степанос Орбемян и другие. Однако, как показывают данные исторических первоисточников, то есть как свидетельства выше-названных деятелей, так и знавших их авторов, все они являются армянами, а их богатое и ценное наследие – армянским.